

بررسی انتوباتی منتخبی از گیاهان دارویی شهرستان فسا در استان فارس

الهام حاتمی‌الث*، مریم زاهدی فرب

الف دانشجوی دکتری سیستماتیک گیاهی، دانشکده علوم، بخش زیست‌شناسی، دانشگاه شهید باهنر، کرمان
ب مریم زاهدی فر، استادیار گروه مرتع و آبخیزداری، دانشکده کشاورزی و منابع طبیعی، دانشگاه فسا، فسا

چکیده

سابقه و هدف: امروزه گیاهان دارویی با توجه به جایگاه ویژه‌ای که در بهداشت و سلامت جامعه دارند همواره مورد توجه مراکز علمی و تحقیقاتی هستند. طب سنتی و انتوباتی دو موضوع مورد توجه در بسیاری از کشورهای جهان از جمله ایران هستند که با به دست آوردن اطلاعات از افراد بومی یک منطقه به دست می‌آید. در چند سال اخیر پژوهشگران کشور مطالعاتی را در زمینه شناسایی، معرفی و نحوه مصرف گیاهان دارویی و معطر مناطق مختلف انجام داده‌اند. لذا این تحقیق روی گیاهان دارویی شهرستان فسا در استان فارس انجام گرفت.

مواد و روش‌ها: این بررسی با روش پیمایش‌های صحرایی، باورها و اطلاعات مردمی، شناسایی، دسته‌بندی و معرفی این گیاهان صورت گرفته است. برای هر گونه گیاهی، نام محلی، اندام مورد استفاده، خاصیت درمانی رایج، فرم تهیه و مصرف داروی گیاهی تدوین شد.

نتیجه‌گیری: گیاهان مذکور عمده‌تاً در درمان بیماری‌های گوارشی و اعصاب توسط افراد بومی مورد استفاده قرار می‌گرفتند. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که تعداد زیادی از گیاهان منطقه دارویی و با ارزش اقتصادی هستند و این امر لزوم توجه بیشتر مردم و مسئولین منابع طبیعی را به حفظ و جلوگیری از انقراض برخی از گونه‌های گیاهی این منطقه بیش از پیش ضروری می‌نماید.

کلید واژه‌ها: گیاهان دارویی، انتوباتی، شهرستان فسا.
تاریخ دریافت: آبان 93
تاریخ پذیرش: بهمن 94

مقدمه:

عنوان یک نظام علمی، محققان به فوائد زیاد این علم پس برده‌اند. این علم با به دست آوردن اطلاعات از افراد بومی یک منطقه به دست می‌آمد. به طور مثال افراد ساکن در جنگل‌ها و روستاهای کشاورزان قدیمی و سنتی، و دیگر افرادی که در طبیعت زندگی و با آن سر و کار داشتند.

طبیعت اطراف ما سرشار از گونه‌های گیاهی ناشناخته‌ای از نظر خواص دارویی است که کشف خواص آنها ممکن است به سال‌ها وقت نیاز باشد. گاهی در برخی مناطق از گونه‌های گیاهی خاصی به عنوان گیاهان دارویی استفاده می‌شود که هنوز علوم جدید به آنها دست نیافته است و با استفاده از تجربه اهالی بومی می‌توان به این مهم دست یافت. ارائه فهرست گیاهان دارویی در نقاط مختلف جهان اولین گام در جهت کاربرد آنها با استفاده از علوم و فنون جدید تلقی می‌شود و تاکنون فهرست‌های زیادی از این گیاهان گزارش شده است

امروزه گیاهان دارویی، با توجه به جایگاه ویژه‌ای که در بهداشت و سلامت جامعه دارند، همواره مورد توجه مراکز علمی و تحقیقاتی هستند. به دلیل اثرات جانبی و مخرب بعضی از داروهای شیمیایی، بسیاری از بیماران برای درمان به گیاه درمانی روی آورده‌اند (۱). در واقع آمار استفاده از گیاهان دارویی در سال‌های اخیر قابل توجه است. به عنوان یک قانون کلی، این داروها دارای اثرات سوء جانبی کمتری نسبت به سایر داروها می‌باشند، البته در این راستا موارد استثنایی هم وجود دارد (۲).

امروزه طب سنتی و انتوباتی دو موضوع مورد توجه در بسیاری از کشورها است. طب سنتی مربوط به مطالعات و تجربیات گذشته و انتوباتی مربوط به شناخت علوم گیاهی بومی یک منطقه است (۳). از زمان به وجود آمدن انتوباتی به

گیاهان دارویی و عدم وجود منابع معتبر علمی در این زمینه، تحقیق پیرامون طب سنتی در این منطقه بیش از پیش ضروری است. بدین منظور ابتدا گیاهان برخی از مناطق این شهرستان جمع‌آوری و شناسایی شد و سپس مصارف محلی برخی از آنها مورد بررسی قرار گرفت.

شکل ۱. موقعیت شهرستان فسا در استان فارس

مواد و روش‌ها:

تحقیق به روش پیمایش انجام گرفت. جمع‌آوری گیاهان شهرستان فسا در فاصله ماههای فروردین تا مهرماه سال ۱۳۹۲ از روستاهای بانیان، شهرستان، تنگ کرم و همچنین منطقه حفاظت شده میان جنگل فسا انجام گرفت و در این راستا سعی شد تا با در نظر داشتن اصول جمع‌آوری گیاهان، این کار به نحو صحیح و استاندارد انجام پذیرد. به طور مثال حتی الامکان سعی بر جمع‌آوری گیاهانی بود که از نظر درمانی و طب سنتی مورد توجه بودند. که این عمل با مشورت افراد محلی و خبره انجام پذیرفت. در این پژوهش برای تهیه اطلاعاتی در زمینه گیاهان دارویی، مصاحبه شخصی با گیاه‌شناسان سنتی خصوصاً افراد مسن و مطلع که در شهر و روستا دارای اطلاعاتی در زمینه گیاهان دارویی بودند، فروشنده‌گان گیاهان دارویی، کشاورزان و باغبانان گیاهان دارویی وغیره با هدف شناسایی گونه‌های گیاهی دارویی مهم

(۴). امروزه درک عمومی از این که مردم بومی و محلی یک منطقه نقش مهمی در کشف آثار دارویی گیاهان دارند، بالا رفته و همین امر موجب کشف بسیاری از ناشناخته‌ها در علم گیاه‌شناسی و گیاه‌پژوهی شده است.

اعجاز گیاهان دارویی از روزگاران کهن در میان ایرانیان مورد توجه بسیار بوده است. پاره‌ای از این گیاهان به واسطه شفابخش بودن مقدس شمرده می‌شدند. طب سنتی و مکمل، به خصوص گیاه‌درمانی یکی از سرمایه‌های ارزشمند پژوهشی در ایران است (۶). غنی بودن فلور گیاهی کشور ایران و دانش بالای ایرانیان در استفاده از گیاهان دارویی، وجود مراکز و منابع علمی معتبر و نیز علاقه توأم ایرانیان به گیاهان دارویی، ضرورت توجه به این علم را دوچندان می‌کند (۷).

در چند سال اخیر پژوهشگران کشور مطالعاتی را در زمینه شناسایی، معرفی و نحوه مصرف گیاهان دارویی و معطر مناطق مختلف انجام دادند از جمله کاشان (۸)، سیستان (۹)، کازرون (۱۰)، استان کهکیلویه و بویراحمد (۱۱) استان چهارمحال و بختیاری (۱۲) و شهرستان سیرجان در استان کرمان (۱۳) و بررسی‌های اتنوباتنی گستردۀ دیگری که در حال حاضر در مناطق دیگری در حال انجام است.

هدف از این مطالعه شناسایی برخی از گیاهان دارویی مهمی است که به طور گستردۀ به وسیله ساکنان محلی در درمان بیماری‌ها در شهرستان فسا در استان فارس مورد استفاده قرار می‌گیرد.

شهرستان فسا منطقه‌ای است که در عرض جغرافیایی 28 دقیقه و 58 درجه شمالی و طول جغرافیایی 53 درجه و 39 دقیقه شرقی قرار دارد که از شمال به شهرستان شیراز، از غرب به شهرستان جهرم، از جنوب شرقی به شهرستان داراب، و از شمال شرق به شهرستان نی‌ریز محدود می‌شود (شکل ۱). مساحت این شهرستان حدود 4302 کیلومتر مربع و ارتفاع آن از سطح دریا حدود 1450 متر است. متوسط دمای سالیانه شهرستان فسا در حدود 18/5 درجه سانتی‌گراد و متوسط بارندگی آن در حدود 300 میلی‌متر است. با توجه به اهمیت این شهرستان به عنوان یکی از قطب‌های کشاورزی و دامداری استان فارس و نیز به دلیل سابقه دانش مردمان این دیار از

محلى، اندام مورد استفاده، خاصیت درمانی رایج و فرم تهیه و مصرف داروهای گیاهی آورده شده است.

یافته‌ها:

در کل 53 گونه گیاهی متعلق به 30 خانواده جمع آوری شد که از این تعداد 6 گونه متعلق به خانواده بقولات (Fabaceae)، 5 گونه از خانواده گل آفتابگردان (Asteraceae)، 5 گونه از خانواده نعناع (Lamiaceae)، 4 گونه متعلق به خانواده شب بو (Brassicaceae) و بقیه از خانواده‌های دیگر می‌باشند. این گیاهان در طب سنتی به عنوان تقویت‌کننده دستگاه هاضمه، مقوی اعصاب، درمان بیماری‌های تنفسی، درمان بیماری‌های پوستی، التیام‌دهنده زخم و .... مورد استفاده قرار می‌گیرند. از بین مصارف سنتی و محلی ذکر شده اثر درمانی ناراحتی‌های گوارشی و اعصاب بیشترین مورد ذکر شده توسط افراد محلی بود.

شهرستان فسا و نحوه استفاده سنتی مردم طرف مشورت و گاه استناد قرار گرفتند.

نمونه‌های جمع آوری شده گیاهی پس از آماده‌سازی و نگهداری در هر باریوم داشتکده کشاورزی و منابع طبیعی شهرستان فسا، با استفاده از منابع فلور از قبیل فلور ایرانیکا (14) فلور ایران به زبان فارسی (15) و سایر منابع فلور از قبیل فلور رنگی ایران، رستنی‌های ایران مورد شناسایی قرار گرفتند. همچنین برخی از منابع مرسوط به گیاهان دارویی (16) و (17) جهت مقایسه نتایج انتوپاتی این مطالعه با آنها استفاده شد. اطلاعات و کاربردهای محلی و سنتی گیاهان مذکور در زمان جمع آوری و نیز پس از آن توسط مصاحبه حضوری و افراد بومی به دست آمد و ثبت شد. اسمی فارسی گیاهان عمدتاً براساس کتاب فرهنگ نام‌های گیاهان ایران انتخاب شد. نتایج در جدول شماره 1 ذکر شده است. همان‌طور که مشخص است در مورد هر گیاه نام علمی، نام

جدول 1. نام علمی، نام خانواده، نام فارسی، نام محلی، اندام مورد استفاده، شکل تهیه و مصرف داروی گیاهی، موارد مصرف

ردیف	نام علمی	نام تیره	نام فارسی	نام محلی	اندام مورد استفاده	شکل تهیه و مصرف	موارد مصرف
1	<i>Achillea eriophora</i>	Asteraceae	برنجاسب-	گل	برگ‌های سرشاره‌های سرزردو	برگ‌های گلدار	ضماد-ضم کرده
2	<i>Alcea aucheri</i>	Malvaceae	ختمی جنوبی	ختمی سفید	گل‌ها	دم کرده	دم کرده
3	<i>Alhagi pseudalhagi</i>	Fabaceae	خارشتر	خارشتر	تمام قسمت‌های هوایی	دم کرده	دم کرده
4	<i>Amygdalus eleagnifolia</i>	Rosaceae	بادام کوهی	ارزن	سرشاره‌های جوان	ضماد-ضمیوه به صورت خام یا شور	ضماد-ضمیوه به
5	<i>Amygdalus scoparia</i>	Rosaceae	بادام کوهی	الوک-	میوه-صمغ	خام-ترشی یا شور	دفع انگل روده-رفع ریزش موی سر
6	<i>Anchusas trigosa</i>	Boraginaceae	گاوزبان	گازبون	گلها	دم کرده	دم کرده
7	<i>Anthemis tinctoria</i>	Asteraceae	بابونه	بابونه	برگ‌های سرشاره‌های کلدار	دم کرده	دم کرده
8	<i>Artemisia sieberi</i>	Asteraceae	درمنه	درمنه	برگ‌های سرشاره‌های کلدار	جوشانده	درمان چربی خون-درمان ترشای معده

ردیف	نام علمی	نام تیره	نام فارسی	نام محلی	اندام مورد استفاده	شکل نهیه و مصرف داروی گیاهی	مواد مصرف
9	<i>Astragalus fasciculifolius</i>	Fabaceae	گون	انزروت	صمغ متراشنه	ضماد	درمان دمل و عفونت چرکی- تهیه چسب
10	<i>Avena sativa</i>	Poaceae	جو	جو	جو- یولاف	دانه	جوشانده- خماد کنده- رفع آکنه پوستی
11	<i>Bassia eriophora</i>	Chenopodiaceae	مریم گلی	مریم گلی	تمام قسمت‌های هوایی	خام	درمان نفخ معده
12	<i>Brassica rapa</i>	Brassicaceae	شلغم	شلغم	ریشه	خام- بخاریز و آب سرماخوردگی خند عفونی کننده	
13	<i>Capparis spinosa</i>	Capparidaceae	گلک	کور- علف مار	برگ- خنچه- میوه به صورت شور یا ترشی	جوشانده- حدم کرده-	رفع کم خونی- امراض کبد و طحال-
14	<i>Capsella bursa-pastoris</i>	Brassicaceae	کیسه کشیش	ازمک	سرشاخه‌های گیاه	جوشانده	قابض و بند آور نده خون
15	<i>Cardaria draba</i>	Brassicaceae	سیزه	سیزه	سرشاخه‌های جوان	آب پز	نرم کننده سینه- رفع کم خونی
16	<i>Cichorium intybus</i> <i>Cichoriumintybus</i>	Asteraceae	کاشنی	کاسنی	تمام قسمت‌های گیاه	عرق گیری	رفع گرمی- تب بر- درمان ناراحتی های پوستی
17	<i>Citrulus colocynthis</i>	Cucurbitaceae	هندونه	هندونه	علف پا	میوه	درمان قند خون
18	<i>Cynodon dactylon</i>	Poaceae	پنجه مرغی	پنجه مرغی	علف پا	هوایی	ادرار آور- تصفیه کننده خون
19	<i>Datura innoxia</i>	Solanaceae	دانوره	دانوره	برگ‌ها و دانه‌ها	خام- حدم کرده	درمان دردهای روماتیسمی- درمان آسم
20	<i>Descurainia Sophia</i>	Brassicaceae	خاکشیر	خاکشیر	خام به صورت خیساندن در آب	آب	درمان گرمایزدگی- رفع بیوست- رفع ناراحتی های پوستی
21	<i>Eucalyptus camaldulensis</i>	Myrtaceae	اکالیپتوس	اکالیپتوس	برگ‌ها و میوه	بخور- حدم کرده	بیماری‌های تنفسی خند عفونی کننده هوا
22	<i>Faba vulgaris</i>	Fabaceae	باقاله	باقالا	سرشاخه‌های گلدار- میوه دانه	آب پز	درمان آسیه دندان- درمان فندخون- ادرار آور
23	<i>Ficus carica</i>	Anacardiaceae	انجیر	انجیر	خام- عرق گیری	میوه	رفع بیوست- رفع ضعف عمومی بدن- رفع کم خونی
24	<i>Foeniculum vulgare</i>	Apiaceae	رازیانه	رازیانه	دم کرده- عرق گیری	دانه	درمان نفخ معده- زیاد کردن شیر مادران- تنظیم قاعدگی
25	<i>Fumaria parviflora</i>	Fumariaceae	شاہره	شاہره	سرشاخه‌های گلدار	ضماد- عرق گیری	درمان برقان- درمان جوش‌های پوستی- سم زدایی کبد
26	<i>Glycyrrhiza glabra</i>	Fabaceae	شیرین بیان	مک	ردیمه و زیزوم	ردیمه- جوشانده	درمان ناراحتی های معده و سرماخوردگی- رفع لکه‌های پوستی- به صورت قره جهت
27	<i>Hordeum vulgaris</i>	Poaceae	جو	جو	دانه	جوشانده	درمان ضرب دیدگی رفع گرمی کبد

ردیف	نام علمی	نام تیره	نام فارسی	نام محلی	اندام مورد استفاده	شکل نهیه و مصرف داروی گیاهی	مواد مصرف
28	Juglans regia	Juglandaceae	گردو	گردو	برگ‌ها-میوه	خام-عرق گیری	کاهش قند خون-دفع کرم- دارای خاصیت میکروب کشی
29	Malva parviflora	Malvaceae	پنیرک	ختمی	کل	دم کرده	رفع گرمی بدن- درمان سرماخوردگی-رفع بیوست
30	Medicago sativa	Fabaceae	بونجه	بونجه	تمام قسمت‌های گیاه	عرق گیری	چاق کننده-سیرو و دهناده-الیام زخم
31	Mentha longifolia	Lamiaceae	پونه	پادانه	سرشاخصه‌های گلدار	خام-دم کرده	درمان نفع معده-حد اضطراب- آرامش بخش درمان ناراحتی‌های گوارش
32	Mentha sylvestris	Lamiaceae	نعناع	سرشاخصه‌های گلدار	برگ‌ها و برگ‌ها و	خام-دم کرده	تفویت معده-رفع ناراحتی‌های گوارشی-آرامش بخش
33	Myrtus communis	Myrtaceae	مورد	سرشاخصه‌های گلدار	جوان	ضماد	تفویت مو و ضد شوره-
34	Olea europea	Oleaceae	زیتون	زیتون	برگ‌ها-میوه‌ها	خام-دم کرده	کاهش فشار خون-درمان آفتابزدگی-مسکن سوختگی- رفع بیوست
35	Peganum harmala	Zygophyllaceae	اسپند	اسفند	دانه‌ها	ضماد-خیساننده	درمان ترک دست و پا-شد غفعونی کننده هوا
36	Pistacia atlantica	Anacardiaceae	بنه	پسته کوهی	میوه	خام-ضماد	درمان دردهای مفصلی-درمان دندان درد-تفویت کننده بدن
37	Plantago lanceolata	Plantaginaceae	بارهنج	بارهنج	دانه‌ها	دم کرده-ضماد	درمان بواسیر-درمان معده درد
38	Plantanus orientalis	Plantanaceae	چنار	چنار	برگ‌ها	عرق	شد آسم-شد گرفتگی حنجره و تنگی نفس
39	Portulaca oleracea	Portulacaceae	خرفة	قلفه	هوابی گیاه	خام	تصفیه خون-رفع بیوست و ناراحتی‌های گوارشی
40	Prosopis farcta	Mimosaceae	کهورک	جغجغک	دانه	ضماد	بهبود زخم
41	Ricinus communis	Euphorbiaceae	کرچک	-کنف-	دانه‌ها	جوشانده	درمان بیوست-درمان سنگ کلیه
42	Rosa canina	Rosaceae	نسترن	نسترن	گل‌ها	دم کرده-عرق	آرام کننده اعصاب-شد تپش قلب-جهت لطفت پوست
43	Salix sp.	Salicaceae	بید	بید	برگ و سرشاخصه‌های جوان	عرق	درمان یرقان-تب بر
44	Salvia macrosiphon	Lamiaceae	مریم گلی	کنجد	برگ‌ها و مروک- مگس پران	دم کرده-جوشانده	درمان گلودرد- کاهش قند خون-دور کردن مگسها از محیط
45	Sesamum indicum	Pedaliaceae	کنجد	کنجد	دانه‌ها	خام	تفویت بدن-کاهش چربی خون-افزایش شیر در مادران
46	Solanum nigrum	Solanaceae	لاتریک	لاتریک	میوه	خام-دم کرده	درمان ترشای معده در اطفال و درمان بیوست و دل درد
47	Spinacia oleracea	Chenopodiaceae	اسفناج	اسفناج	برگ و ساقه	آب پز	رفع بیوست-تفویت بدن
48	Taraxacum officinalis	Asteraceae	قادصدک	قادصدک	ریشه	جوشانده-شیره	مقوی معده-خنک کننده و

ردیف	نام علمی	نام تیره	نام محلی	اندام مورد استفاده	شکل نهیه و مصرف داروی گیاهی	مواد مصرف
49	Thymus vulgaris	Lamiaceae	آویشن شیرازی	آبشن	برگ و گل دم کرده-جوشانده	برطرف کننده نفع معده خشید
50	Trigonella foenum-graecum	Fabaceae	شبلیله	دنه ها و برگ ها جوشانده-عرق	شملیز	درمان قندخون-تقویت کننده دستگاه هاضمه
51	Urtica dioica	Urticaceae	گزنه	برگ ها گزنه	جوشانده	تقویت موی سرتسهیل قاعدگی زنانه
52	Ziziphora tenuior	Lamiaceae	کاکوتی	برگ ها و سر کاکوتی	جوشانده شاخه های گل دار	درمان نفع معده

شهرستان فسا به خاطر داشتن گیاهان دارویی متنوع و کاربردهای سنتی و محلی مختلف می‌تواند مورد توجه بیشتری قرار گرفته و می‌توان با فراهم آوردن امکانات و تجهیزات لازم و همچنین تحقیق و کنکاش بیشتر بربروی موارد مذکور به نتایج سودمندتری از جمله داروهای گیاهی جدید نائل شد. از سوی دیگر انتظار می‌رود که به دلیل استفاده بی‌رویه از گیاهان دارویی توسط افراد منطقه و همچنین خشکسالی‌های متتمادی سال‌های اخیر، مسئولین محترم سازمان منابع طبیعی و محیط زیست در خصوص حفظ و جلوگیری از انقراض برخی از گونه‌های گیاهی این منطقه، توجه بیشتری به خرج دهند. با توجه به محدودیت منابع داخلی، توسعه طرح خای اشتغال‌زایی بر مبنای کشت و توسعه گیاهان دارویی سازگار با شرایط اکولوژیکی شهرستان، می‌تواند حداکثر تولید و بهره‌وری را داشته و راهکارهای مناسبی برای حفظ این منابع باشد.

سپاسگذاری:

از خانم مرضیه پیروی فارغ التحصیل کارشناسی ارشد سیستماتیک اکولوژی دانشگاه شیراز و همچنین دانشجویان محترم گروه منابع طبیعی (مرتع و آبخیزداری) دانشگاه فسا که در جمع آوری گیاهان و خواص دارویی گونه‌های گیاهی منطقه صمیمانه ما را یاری کردن سپاسگزاری می‌کنیم.

بحث و نتیجه‌گیری:

گرایش زیاد مردم به درمان‌های طبیعی و بی‌ضرر و در عین حال مقرون به صرفه و همچنین سازگاری فرهنگی آن باعث استفاده وسیع گیاهان دارویی در طب سنتی ایران شده است و با توجه به این که افراد سالخورده روستاهای دارای اطلاعاتی درباره این گیاهان هستند و با مرگ این افراد، دانش سنتی آنها نیز به سرعت نابود می‌شود، به نظر می‌رسد که ثبت و محفوظ نگهداشت این اطلاعات بیش از پیش لازم است.

نتایج به دست آمده در این تحقیق نشان داد که افراد بومی و محلی مناطقی از شهرستان فسا معتقدند که بیش از 80 درصد از گیاهان جمع‌آوری شده‌دارای خواص دارویی یا ارزش اقتصادی هستند. بیشترین مصرف این گیاهان در درمان ناراحتی‌های اعصاب و دستگاه کوارشی است. نکته قابل توجه این که کاربردهای سنتی ذکر شده از لحاظ علمی می‌باشد مورد بررسی و تحقیق قرار گیرند تا صحت اثر آن‌ها مورد تأیید قرار گیرد. مصاحبه حضوری با افراد مطلع از خواص گیاهان دارویی مؤید این مسئله بود که افراد مسن اعتقاد بیشتری به استفاده از گیاهان در درمان بیماری‌ها دارند و به گفته آنها، هیچ گیاهی بی‌صرف نیست، ولی افراد جوان اطلاع زیادی درباره گیاهان دارویی نداشتند. افراد مسن، عطاری‌ها و عالمان طب سنتی به دلیل تجربه‌ای که در مصرف گیاهان داشتند، استفاده از آن‌ها را بیش از حد توصیه نمی‌کردند.

References:

1. Feng, C. G, Zhang , L. X. and Liu, X. Progress in research of aldose reductase inhibitor in traditional medicinal herbs. *Zhong guo, Zhong Yao Za Zhi*, 2005, 30: 1496 – 1500.
2. Huang, S. T. and Chen, A. P. Traditional Chinese medicine and infertility. *CurrOpinObstet Gynecol*. 2008, 20: 211-215.
3. قاسمی دهکردی، نصرالله؛ نوروزی، مصطفی؛ صفایی عزیز، علی. جمع‌آوری و بررسی مصارف سنتی منتخبی از گیاهان شهرجاند. *مجله طب سنتی اسلام و ایران*. سال سوم، شماره پنجم، صص: ۱۰۵-۱۳۹۱. ۱۱۲.
4. Falsetto, S. Medicinal properties of aromatic plant families. Therapeutic properties in the same scented plant family. Available on Internet at: [http://medicinal-plants.suite101.com/article.cfm/medicinal properties of aromatic plant families](http://medicinal-plants.suite101.com/article.cfm/medicinal%20properties%20of%20aromatic%20plant%20families). 2009.
5. Proestos, C. H., Boziaris, I.S., Kapsokefalou, M. and Komaitis, M. Natural antioxidant constituents from selected aromatic plants and their antimicrobial activity against selected pathogenic microorganisms. *Food Technol. Biotechnol.* 2008, 46 (2): 151–156.
6. Edzard, E. The efficacy of herbal medicine an overview. *Fundam Clin Pharmacol*. 2005, 19: 405-409.
7. SalehiSurmaghi, M. H., Aynehchi, Y., Amin, G. andMahmoodi, Z. Survey of Iranian plants for saponins, alkaloids, flavonoids and tan-nins. *Tehran, Iran: IV. Daru* 2,1992, 281–291.
8. سجادی، سید ابراهیم؛ بتولی، حسین؛ قنبری، علی. جمع‌آوری و بررسی مصارف سنتی منتخبی از گیاهان شهرستان کاشان. *طب سنتی اسلام و ایران*، ۱۴، (۱)، صص: ۳۶-۱۳۹۰-۲۹.
9. دولتخواهی، مهدی؛ یوسفی، مهدی؛ باقرنژاد، جواد؛ دولتخواهی، علی. مطالعه مقدماتی گونه‌های گیاهی دارویی شهرستان کازرون در استان فارس. *داروهای گیاهی*، شماره ۳، صص: ۴۷-۱۳۸۹-۵۶.
10. ایران منش، محبوبه؛ نجفی، شهلا؛ یوسفی، مهدی. بررسی اتنوبوتانی گیاهان دارویی منطقه سیستان. *داروهای گیاهی*، شماره صص: ۶۱-۶۸، ۱۳۸۹.
11. Mosaddegh, M., Naghibi, F., Moazzeni, H., Pirani, A., Esmaeili, S., Ethnobotanical survey of herbal remedies traditionally used in Kohgiluyehva Boyer Ahmad province of Iran. *Journal of ethnopharmacology*, 2012, 141: 80-95.
12. Ghasemi Pirbalouti, A. Medicinal plants used in Chaharmahal and Bakhtyari districts, Iran. *Herba Polonica*, 2009, 55: 69-75.
13. شریفی فر، فربیبا؛ کوهپایه، عابد؛ متقی، محمد مهدی؛ امیرخسروی، آرزو؛ پورمحسنی نسب، الهام. بررسی اتنوبوتانی گیاهان دارویی شهرستان سیرجان استان کرمان. *داروهای گیاهی*، شماره ۳، صص: ۱۹-۲۸. ۱۳۸۹.
14. Rechinger, K.H. 1963-1993. *Flora Iranica*. 1-172, AkademischeDruck-U Verlagsanstalt, Graz.
15. اسدی، مصطفی؛ معصومی، علی اصغر؛ خاتمساز، محبوبه؛ مظفریان، ولی ا.. و (ویراستاران). *فلور ایران*. انتشارات مؤسسه تحقیقات جنگلها و مرتع، تهران، شماره های ۱-۵۸، ۱-۱۳۶۷-۱۳۸۷.
16. صالحی سورمهی، محمد حسین. گیاهان دارویی و گیاهدرمانی. انتشارات دنبایی تغذیه، جلد اول، ص: 406، ۱۳۸۷.
17. صمصام شریعت، سید هادی. گیاهان دارویی انتشارات چهارباغ، ص: ۲۱۲، ۱۳۸.